

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 4/2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Маленко О. О.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
(головний редактор)
- **Голобородько К. Ю.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Дорошенко С. І.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Єрмоленко С. Я.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Лисиченко Л. А.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Кравець Л. В.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Новиков А. О.**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- **Борисов В. А.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Нестеренко Н. П.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)
- **Терещенко В. М.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Умрихіна Л. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Юр'єва К. А.**, д-р. пед. наук, проф. (Харків)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Нелюба А. М.**, д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- **Бибик С. П.**, д-р філол. наук, ст. науковий співробітник, Інститут української мови НАН України.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 31 жовтня 2017 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2017. — Вип. 4. — 130, [2] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

Тетяна Іванова

Становлення М.І. Костомарова як науковця: харківський період 80

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ДИСКУРСОЛОГІЯ.**ЛІНГВОСТИЛІСТИКА 85****Костянтин Голобородько**Поетична персоналізація концепту *БОГ* у лінгвосвідомості Олександра Олеся 86**Володимир Борисов**

Розвиток національного мовознавчого дискурсу I пол. XX ст.:

ретроспективний погляд 93

Валерія Брохштут

Взаємозбагачення української мови та мови іврит як явище лексичної інтерференції . . . 97

ЛІНГВОДИДАКТИКА 101**Ніна Чернушенко**

Мовленнєвий етикет як складник професійної компетентності майбутнього

педагога 102

Марина Коваленко

Наукові засади добору лексичного матеріалу в опануванні польської мови

як спорідненої з українською 107

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. ПЕДАГОГІКА 113**Олена Садох**

Сучасна школа: на крок уперед 114

Наталія Варич

У вільному тексті (за авторською програмою Селестена Френе) 120

Юрій Стасевський

Теоретичні аспекти поняття «креативність» (історія питання) 124

Відомості про авторів 128

ПОЕТИЧНА ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ БОГ У ЛІНГВОСВІДОМОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

У статті здійснено концептуальний аналіз поетичних текстів Олександра Олеся й виявлено особливості індивідуально-авторської персоналізації концепту БОГ у лінгвосвідомості поета, визначено смислові доміанти наповнення змісту відповідного концепту, диференційовано його ядерну й периферійну зони.

Ключові слова: *концепт БОГ, лінгвосвідомість, Олександр Олесь, ядерна зона, периферійна зона концепту.*

В статье осуществлен концептуальный анализ поэтических текстов Александра Олеса и определены особенности индивидуально-авторской персонализации концепта БОГ в лингвосознании поэта, обозначены смысловые доминанты наполнения содержания соответствующего концепта, дифференцированы его ядерная и периферийная зоны.

Ключевые слова: *концепт БОГ, лингвосознание, Александр Олесь, ядерная зона, периферийная зона концепта.*

In the article a conceptual analysis of the Alexander Oles's poetry is carried out and the features of individual author's personalization of the concept of GOD in the poet's linguistic consciousness are determined. Semantic dominants of the content filling in the corresponding concept are defined and its nuclear and peripheral zones are differentiated in the article.

Key words: *concept of GOD, linguistic consciousness, Alexander Oles, nuclear zone, peripheral zone of the concept.*

У філософії Бог розуміють як сакральну персоніфікацію Абсолюту в релігіях теїстського типу: верховна особистість, атрибутована тотожністю сутності й існування, вищим розумом, надприродною могутністю й абсолютною досконалістю. Персоніфікована інтерпретація єдиного Бога властива для зрілих форм теїзму, її формування є результатом тривалої історичної еволюції реалістичної свідомості» [1: 119]. У християнстві маніфестується специфічна для нього проблема інтегральної персоніфікації. Згідно зі своїм центральним догматом Бог мислиться в трьох іпостасях (ликах): Бог — Отець, Б — Син і Бог — Дух святий. У межах ортодоксального християнства Бог потрактовується як триєдність ликів, які співвідносяться між собою як неподільні та незлитні.

У художньому мовопросторі українського красного письменства практично кожен майстер слова звертається до образу Бога або до проблеми богошування.

Мета статті — дослідити й описати особливості поетичної персоналізації концепту БОГ у лінгвосвідомості відомого українського поета Олександра Олеся, визначити індивідуально-авторські смислові домінанти наповнення змісту концепту.

Про вплив релігійної культури на творчість О. Олеся свідчить використання антропонімів на позначення назв святих, узятих із Святого Письма обох завітів, серед яких Бог, Христос, Мойсей, Марія, Давид, Ілля, Самсон, а також найменування інших біблійних персонажів — Каїна, Іуди, Пілата. «Згідно з антропософією О. Олеся, — вважає О. М. Цалапова, — людина і бог знаходяться в дуже тісній взаємодії й взаємозумовленості. Бог є духовним прообразом людини, а людина предметно-чуттєвим образом, подобою бога. Людина є виявом вищої божественної суті, вона містить у собі весь світ» [8: 110].

Найактивніше в Олесевій лінгвосвідомості репрезентовано художньо-семантичне наповнення «Бог — творець»: *Великий, мудрий Бог // Створив вас з нами, дивне диво!* (I, 697). *Бог створив степи і гори // І неба мріючі простори* (I, 619). Звертаючись зі словами *Боже, що ранок і день посилаєш*, ліричний герой визнає всесильність творця і просить: *тишу і мир нам пошли* (I, 769). Художньо-семантичне наповнення «Бог — заступник» реалізується в поетичному мовомисленні іще 1896 року, коли ліричний герой висловлює переконання, що Бог годує сиріт: *Багато ти в світі // Своім ім'ям, Боже, кормиш сиріток убогих* (I, 563). Щоправда, майже через 20 років, у 1915 році вже виголошується сповнене трагічності прохання: *О, Боже, зглянься на дітей. // Вони припали до грудей. // А молока немає в грудях* (I, 717).

Найчастотніше Бог у мовній свідомості О. Олеся постає заступником народу від соціального гноблення. Вербальною формулою «І тільки Бог нас чує на землі» (I, 657) поет засвідчує усвідомлення Богом стражденного життя трудящих. Коли український народ «гнів в землі... і — може б, гнів віки», був пригноблений і сплюндрований, тоді «Не стерпів Бог... Озвався громами, // Заплакав мідними громами, // Заплакав мідними дощами // І кинув гніву блискавки» (I, 276).

Словами «Бог за вас» наголошується заступницька роль всевишнього у художній семантиці вірша про захист нащадків капітана Шмідта: *Діти, здійснить заповіти, — // Бог за вас!* (I, 80). Звертаючись до Бога-заступника, ліричний герой спочатку просить дати сили «приспати жалі», а потім сміло йти «назустріч долі»: *О Боже, Боже, дай же сили / Приспати жаль в душі дурній // І вийти з чорної могили // На світ широкий і ясний* (I, 707). Художньо-семантичне наповнення «Бог-заступник» відбиває авторське розуміння єдності Бога і народу (Сам Бог попереду рабів (I, 77)) і передчуття боротьби народу за визволення, яке має очолити «Бог помсти» уже 1906 року: *Ще Бог, Бог помсти, не злетів, // Але гудуть вже в небі громи* (I, 63).

Концептуалізацію Божого заступництва в поетичному мовомисленні О. Олеся відзначали ще його сучасники. Уводячи в художню площину слово «Бог» разом із дієсловами «запалить», «судить», «вчинить» поет, на думку П. П. Филиповича, висловлює погрозу: *Бо Бог в рабах запалить гнів // І піде вас судить з рабами, // І вчинить суд страшний над вами*. О. Олесь переспівує Давидові псалми Т. Г. Шевченка, трохи змінивши біблійні образи. У Кобзаря «цар, раби — однакові, сини перед Богом, а в Олеся бог вкупі з рабами судить гнобителів» [7: 204]. Про ці ж рядки поета висловився й С. О. Єфремов: «Біблійний пафос, натхнення пророка відчувається іноді в його піснях, що справді стрілами крилатими влучають в «серця катів і зрадників гидких» [2: 554]. Індивідуально-семантичне усвідомлення Божого заступництва набуває художнього переосмислення. «Якщо в ранніх віршах поет хоче летіти до Бога із скаргами народними, то вже пізніше сам Бог «летить карати рабів землі», і лише він може зупинити кровопролиття» [5: 26].

Семантика активних дій посилюється в іпостасі Бога-заступника за часів революційних подій 1917–1918 років та громадянської війни. Ліричний герой у поетичному контексті вербалізує: *Наче впали мертві стіни, // Наче в небі Бог проснувся* (І, 805). Згодом поет висловлює очікування Божого благословення: *Боже, коли ж ти звелиш нас сьогодні // Вийняти з піхов шаблі* (І, 769). «Жорстокість громадянської війни приголомшила поета», — наголошує С. В. Ленська, наводячи такі рядки О. Олеся: *О Боже, змиє з землі свої, // Як мак червону людську кров. // Хай зацвітуть в серцях лілеї — // Братерство, воля і любов* (І, 535) [3: 32].

Прохання захистити Волю від вчорашніх «спільників, які «на нас здійсмають зброю», маніфестовано в художньо-семантичній площині: *Вчорашні спільники на нас здійсмають зброю, // Ідуть з мечем на нас брати, // Готові братньою рускою // Нас на Голгофі розп'ясти, — // О Боже, Волю захисти* (І, 196). Художньо-семантична сфера «Бог — заступник» сповнена жалю й благань: *І знов, коли лягла дорога // Для нас до рідних хат, до нив — // Ми на землі благали Бога, // Щоб братній край благословив* (І, 485). Звертаючись до Бога, ліричний герой висловлює розчарування про загублену державу: *О Боже! Щастя в нас було. // О Боже, в нас була Держава!* (І, 499).

Характерним для Олесевого поетичного мовомислення є «олюднення» Бога, яке реалізується в художньо-семантичному наповненні «Бог — людина». Феномен любові репрезентовано, з одного боку, як Божу заповідь, з іншого — як прищеплене людині почуття: *А світ... а світ такий широкий, // А сяє сонце всім одно, // А Бог звелів любити давно* (І, 653); *Знову жити, світ любити, // Сонце пити з уст твоїх... // Зглянься, Боже, перемаже // Душу гріх* (І, 758).

В одному з останніх своїх віршів 1944 р. Олесь актуалізує концепт «Бог», наводячи спогади дитинства. Олесево мовомислення демонструє, що Бог не лише як людина розмовляє, йде стежкою, сідає, приходить до води, відвідує рибалку: *Я чув давно, колись це змалку. // Сам Бог приходить до води, // Сам Бог відвідує рибалку. // Сам Бог сідає, розмовля // Про пережите, про майбутнє, // За що покарана земля, // Чом щастя й досі забутнє. // І можна бачить стежку ту, // Якою Бог до вас приходив: // Хтось наче стрічку золоту // Йому послав на срібні води* (І, 553).

Художньо-семантична реалізація «Бог — людина» відбивається в міркуваннях ліричного героя: *І струни-проміння на кобзи сумні // Повісить нам Бог в нагороду. // І росами радості бризнуть пісні // В серця безнадійні народу* (І, 252). Поетичному «олюдненню» Бога сприяють словосполучення «Боже серце», «Божий дух», «голос Бога». Поет чує «як Боже серце б'ється» (І, 541): *Сам Бог над нами став, здається, // І чуть, як Боже серце б'ється* (І, 541). Ліричний герой закликає смереки, трембіти, щоб вони своїм плачем, грою вразили Бога в саме серце: *По горах, по долах, заграйте, трембіти, // І Бога самого у серце вразить* (І, 222).

В Олесевій художній уяві вбачається стан, коли він чує «голос Бога»: *Побідно я до келиха припав устами // І п'ю нектар, мов успіх сонця того, // Мов голос Бога слухаю душею* (І, 326). Вербалізація художньо-семантичного наповнення «Бог — людина» передається в поетичних мікроконтекстах зі словосполученнями «воля Божа», «ласка Божа», «Божі сльози», «гнів Божий»: *На волю Божу вся надія, // Спасти її: вона — сновія* (І, 538); *Круг тебе все сяє... і трави, і ниви... // Все раде, веселе до Божої волі* (І, 568); *Мицна, надійна огорожа — // Аби дощі та ласка Божа!* (І, 875).

Значна кількість Олесевих поетичних контекстів присвячена взаєминам Бога і ліричного героя, формуючи художньо-семантичну сферу «Бог — ліричний герой». Уперше ліричний герой звертається до Бога в коротенькому вірші «Моє благання» (1897), яке містить «декларування чесного шляху» [5: 7] в житті і літературі: *О Боже мій милий! Пошли мені розум! // Пошли мені серце, пошли мені душу, //*

Щоб добре любила і коїть не вміла // Ніякого зла!.. (І, 568). У семантичній сфері «Бог — ліричний герой» взаємини вибудовуються різновекторно. Як у доеміграційний, так і в еміграційний періоди творчості відбувається то максимальне зближення Бога і ліричного героя, то розпач і відсторонення. О. Олесь поетично вербалізує бажання «до Бога летіть», прагнучи бути ближче до Всевишнього: *Візьміть мене хмари, в безкраю блакить — // Я з скаргами хочу до Бога летіть... // Коли ж Він не вислуха скарги народні, // Я кинусь в безодні...* (І, 109).

У тексті вірша «Із дна свого серця я ліру дістав» ліричний герой грає на лірі, яку Бог йому «раз серед темряви дав» (І, 653), і, як свідчить інший поетичний контекст, під акомпанемент цієї ліри він заспіває «пісню із моїх глибин», яку «пильно б слухав вухом серця тільки Бог один» (І, 212). Ліричний герой то оголошує себе помазаником Божим (*Миром Бог мене помазав* (І, 198)), то потрапляє в обійми Бога, і разом вони борються зі злом до останніх сліз: *І Бог обняв мене крилом, // І вийшли ми, змагання повні, // І вдвох боролися зі злом, // Аж доки впали непритомні* (І, 417). Ліричний герой не проголошує себе Богом, але висловлює свої богошукання: *Дививсь я вгору, дививсь на стелі, // Шукав я Бога в святій пустелі... // І не знаходив, а в серці в мене // Мій бог розп'ятий кричав шалено!* (І, 202).

Художньо-семантична сфера «Бог — ліричний герой» актуалізується за рахунок максимального зближення цих двох іпостасей, що репрезентовано в словосполученнях «Бог мій», в образному висловлюванні (*злетить до мене Бог великий мій* (І, 421)) в риторичному запитанні (*Чом же я не Бог великий?* (І, 74)), в підрядному реченні (*Коли б був я Богом дужим, // Я б приніс на землю сонце* (І, 73)). Вербально поєднуючи особисті інтенції з загальнолюдськими мотивами, поет висловлює в рядках інтимної лірики своє конфесійне кредо: *З сонцем, з небом я зіллюсь, з сьйвом Вишнього, з тобою* (І, 440). Поетична сфера «Бог — ліричний герой» містить і семантику розпачу, відсторонення. Навіть у доеміграційній поезії «Гуманність» (1906) Бог, звертаючись до смерті виголошує свій вирок ліричному герою: *І так промовив Бог до смерті: // Тобі я іншого віддам, // Сьому ж пошлеш горбату старість // З мішком хвороби і нудьги* (І, 596).

Розширюючи художню семантику поезії «Летіли хмари ясні», О. Олесь подає епіграф «Чому мені, Боже, ти крилець не дав?..», а в тексті ремінісцентно вербалізує адресовані Богові слова: *Мені ти зроду крил не дав, // Яви ж тепер хоч диво* (І, 614). Ліричний герой просить Бога змилостивитися, повторюючи з метою актуалізації кілька разів слова *Змилуйся, Боже: Змилуйся, Боже, // Мене безбожно не труси, // Бо других кишок не даси* (І, 710). Перебуваючи в змученому мовчазному стані, ліричний герой звертається до Бога: *О, як я змучився, о Боже, Боже!* (І, 721); *Мовчу, мовчу, о Боже, я* (І, 931). Актуалізація стражденного стану вербалізується нанизуванням слів з коренем «кров»: *О Боже мій, // Квіткам потрібна кров моя, // Який кривавий я* (І, 739). У художній семантиці поетичних текстів еміграційного періоду взаємини Бога і ліричного героя стають менш активними й набувають смислового наповнення «Бог — без ліричного героя». Поетові пісні *Богові не треба, // І він на голос твій // Уже не відгукнеться // В пустелі світовій* (І, 432).

Індивідуально-авторське мовомислення О. Олесь рельєфно розмежовує існування Бога вселюдського, який «струни перебирає» і Бога ліричного героя, який знаходиться «у труні». Ця дихотомія супроводжується художньо-образною вербалізацією «Бог уселюдський — струни перебирає — арфа грає», «Бог ліричного героя — у труні — бандура на стіні»: *Чому не радує весна, // Коли весь ліс, як арфа грає, // А струни Бог перебирає, // Рука його ясна. // Моя ж бандура на стіні, // Вітри душі її ламають, // І струни порвані не грають, // І Бог мій у труні* (І, 590). Ліричний герой навіть насмілюється проклинати Бога: *І прокляв я Бога, що родив мене // Скаржитися в простір на буття сумне* (І, 597).

Художньо-семантична сфера «Бог — зневіра» здебільшого реалізується у громадянській поезії, коли поет розчаровується у допомозі Всевишнього. В одній із поезій революційного 1917 року ліричний герой припускає, що Бог прокляв український народ: *Здавалось, Бог його прокляв, // Здавалось, кинув на наругу // І дав йому невільну тугу, // Але найменшу честь одняв* (I, 746). Ліричний герой демонструє світоглядні цінності нової революційної демократії, маніфестуючи: *О демократія моя! // Не віриш ти в самого Бога, // Але святкуєш Палія* (I, 853). Художньо-семантична площина збірки «Чужиною» починається Олесеви ми доріканнями за страждання українського народу Богові, який «створив степи і гори і неба мріючі простори», дав усім «страждання, думки, надії, поривання». Але він і не бачить великої руйни України, не чує стогонів і благань її синів і дочок, «ганьби, неволі і знущання».

«Упродовж творчого шляху поет шукає авторитет, який зміг би зарадити горю України. Якщо 1918 року він бачив його в національному геніїві Тарасі Шевченку, злободенно запитує: *Чому тепер тебе немає в ці дні нещастя і негоди?*», то перший вірш емігрантської збірки «Чужиною» адресує найвищий на землі силі — Богові [6: 6]: *Ти ж бачиш сам небесними очами, // Не ми йдемо, — // На нас ідуть з мечами, — // Чому ж мовчиш? // Чому ж, коли в наш храм величний // Ввалився ворог наш одвічний, // Чому мовчиш?* (I, 277).

Семантична сфера «Бог — зневіра» розширюється авторським критичним осмисленням: то Бог садить українця на шию чужинця, то взагалі відбувається «злука Бога з Сатаною»: *На все ти, Боже, дав пораду // На шуку дав гака, // На лиса хитрого принаду // І кіса на вовка. // Ти не забув і українця, // На шию садячи чужинця* (I, 827); *Як Сфінкс, стоїть передо мною // Моя країно жалібна, // Як злука Бога з Сатаною, // Як келих крові і вина* (I, 472). Маніфестація розчарування в Богові вербалізується в одній із поезій еміграційної пори: *Вже не молюсь ні Богу, ні богам, // Ні хвилям навкруги, ні сизим берегам. // Дарма я кликав Бога і богів, // І друзів дорогих, і лютих ворогів* (I, 418).

Зневіру в Божу допомогу ліричний герой намагається пояснити то віддаленістю Всевишнього, то його безсиллям. Недосяжність Бога формує в Олесеви мовомисленні стан безвиході. Бог далеко від землі, тому люди знедолені: *А люд блукає по пустині, // І Бог далеко від землі. // Нехай би світ глухий гримів // І руки піднімав до Бога* (I, 777). Бог «нас не баче із раю» і не уявляє, як народу важко живеться: *До райської брами! Щоб вгледів нас Бог, // Бо він нас не баче із раю, // Як блудимо ми по лісах без дорог, // Як мучились тяжко, без краю* (I, 251). У поетичному мовомисленні О. Олеса «далекій Бог» не може допомогти знедоленим: *І на землі нема нікого, // Хто б їм в неволі допоміг. // Далекий Бог не чує їх, // А мати плаче біля його* (I, 717).

В Олесевій художній семантиці постають й інші причини зневіритися в Богові. Ліричний герой називає бога безсилем у боротьбі з брехнею, насильством, зрадою, смертю: *І крізь туман я вгледів там, // Як плакав Бог, безсилий сам* (I, 417). Трапляється й вербальна характеристика — Бог неситий: *Неситий Бог нап'ється крові // І розіллє вам океан // Краси і волі, і любові // Для ваших душ і ваших ран* (I, 295). Вербалізований образ смерті передається словами «назустріч Богу»: *Не пішла голубка, понесли небогу // Не назустріч сину, а назустріч Богу* (I, 489).

Попри всі Олесеві відчуття статус надлюдини домінує в Олесевій картині світу у смислових паралелях «Бог — недосягнена мета»: *Але наш Бог — все ж Бог, і недосягнена мета // Цвіте і досі нам, як квітка золота* (I, 494).

Художньо-семантичне наповнення «Господь — заступник» постає в контексті Олесевих міркувань: якщо знущання над Україною не припиняться, тоді *Порветься в Господа терпіння, // І сам Господь з мечем злетить* (I, 264). Осмислення «Господь — заступник» актуалізується в першій та останній строфах художньо-семантичної

площини одного з віршів: *Не одвертайтеся, вельможі, // І ви вельможні земляки! // Ще, може, нам Господь допоможе // І вас узяти в приймаки* (І, 516). Семантичне наповнення «Господь — людина» вербалізується у словосполученні «голос Господа» і «дарунок Господа»: *А з сходу хмара наступає, // І голос Господа гримить, // І похливно хтось тікає* (І, 637); *І серцю солодко було без краю, // Тремтіло, мліло, билось знов, // Немов до нього хтось із раю // З дарунком Господа прийшов* (І, 487).

Семантичне наповнення «Господь — ліричний герой» вербалізується в словах ліричного героя, коли він просить, щоб «Господь на промінь златний» накинув «жемчуг сліз» і щоб «серце, змучене землею», «приспав в святих руках своїх» (І, 618). Індивідуально-авторське осмислення «Господь — зневіра» подається тоді, коли «карою страшною карає нас Господь за щось» (І, 876).

Уводить у поетичний текст О. Олесь на позначення Бога також і назву Єгова: *І всі затихли знову, // Ховаючи хвости, // Благаючи Єгову // Хоч голову спасти* (І, 846). Субстантивована назва *Милосердний* і *Праведний* на позначення Бога переходять у розряд власних назв. О. Олесь, актуалізуючи характеристики праведності й милосердності, вивичує ці субстантиви, подаючи їх запис з великої літери: *І коли єсть таємна змога // Ожить творцеві для краси, // Іди, о Вінчі, йди до Бога // І Милосердного проси* (І, 701).

Індивідуально-авторські найменування на позначення Бога вживає у вірші «Ти бачиш Сам небесними очами» першої еміграційної збірки «Чужиною». «Вигнанська ліра» Олесь, — зазначає Р. П. Радишевський, — виводить тужливу журбу і розпач, гіркий біль, який часто адресує Богові як найвищій на землі силі» [5: 6]. Поезію «Ти бачиш: Сам небесними очами» (І, 277) можна назвати віршем-концептом «Бог». Кожна з п'яти строф присвячена цьому сакральному образу. Поет його по-різному називає: Сам, Ти (з великої літери), Небесний Пан «з небесними очима». М. Я. Неврлий зазначає, що цей вірш «мовби докір усього розп'ятого на хресті українського народу за свої муки й страждання» тому, хто «створив степи і гори і неба мріючі простори», хто дав усім «думки, надії, поривання, — тому, хто «осліп» і не бачить великої руїни України, не чує стогонів і благань їх синів і дочок. Цей гіркий докір, його трагічний пафос нагадують Шевченкове «І ти, всевидящее око, не дуже бачиш ти глибоко». І Шевченко в хвилини розпачу, безнадійно шукаючи вищої справедливості, звертається до образу Бога аж до його заперечення. До пафосу Т. Г. Шевченка підноситься у цьому вірші й Олесь. Його гіркий докір переходить у гнів й обурення: *Як ти осліп, Небесний Пане, // За правду нашу пекло встане! // Віки ж мовчиш!»* [4: 78].

До периферійної частини концепту Бог належать словосполучення із компонентом «Божий (боже)», які означають переважно поняття сакральної тематики: *Божий суд* (*Хіба не вірите і досі, // Що єсть і Бог, і Божий суд? // Він чує крики стоголосі, // І дзюркіт сліз, і брязкіт пуг* (І, 715), *Божий рай* (*Я згадую ночі де-небудь у гаю, // Де срібні струмочки шумлять та гуляють, // Де літо буває, // Як в Божому раї!* (І, 566). До периферії належить і «Божий день», і «все Боже»: *Хто захотів, щоб я прокляв // Сей Божий день, сей день розлуки?* (І, 742); *Ми дбаємо весь вік про власне, // А лірики — про Боже* (І, 681).

Використання звертань до Бога у функції вигука також застосовує ліричний герой: *Тумани облягли долини й гори, // Їх вітер вже розвіяти не можу // О Боже!* (І, 416); *О Боже мій, це ж суд народний, // Це ж свято правди на Землі!* (І, 787). Вигукова позиція слова «Боже» здебільшого трапляється в контекстах, позначених семантикою страждання, лиха, остраху: *Віють крила наді мною — // Крила смерті... Боже мій, // Віють тишою страшною — // Крик і жах в душі моїй* (І, 764); *Ти холодна! Боже, боже, // Ти замерзла! Боже мій! // Боже, Боже, що це з нею* (І, 225). Слововигук «Боже» вживається як реакція на острах від перебування на чужині: *І враз збагнув я на чужині... // І досі!*

Боже, Боже мій! // В руках у відьми жмут волосся // Мого вже сивого... О Боже... (I, 508);
О Боже мій! Немає сили! // Що там, у стороні моїй (I, 295).

До периферійної структури концепту «Бог» відносимо також уживання цього слова в мовленні інших персонажів. У циклі «Голод» наводяться слова-звертання до Бога: *Боженку милий! Кавалок макухи! // Де ти? Пішов вже (I, 471). У стані божевілля від вбивства своєї дочки Галі мати благає: Що це я? Що це я? Боженку мій! // Боже мій, Боже мій, що я накоїла?! // Вбила дитину свою!.. (I, 472).* Княгиня Ольга у поемі «Княжа Україна»: *Стала думати про Бога, // Про таємний Божий світ. // Стала думати про того, // Хто пролив за людство кров. // І без Його мудра Ольга // Більше жити не змогла, а згодом «у грецьким Царгороді християнство прийняла (I, 339).*

Змальовуючи картини стародавньої України, поет широко залучає мовні образи язичницької міфології. Мовостиль «Княжої України» актуалізує не лише імена богів, але й сам дух України княжих часів. Поет вибудовує художньо-семантичну тріаду «боги — природа — людина». Поетові вербальні формули не тільки відтворювали світ України княжої доби, а й зосереджували увагу на ментальності людини давніх часів: *Усі боги родились і вмирали на землі; Бог великий // Не ховався в небесній млі; Волос пас овець гладких, // Грів їх вовною м'якою, // Одганяв вовків від них; Бог Стрибог літав не крилах, // Грав на кобзі золотій; Дажбог ходив блукав до ночі // Синім степом без доріг Бог Перун на чорних хмарах // Вічно землю об'їздив (I, 312–313).*

Мовний образ Бога в поетичному мовомисленні О. Олеся набуває концептуального значення. Бог усвідомлюється поетом з позицій християнства, а в мовотворчості має художньо-семантичне наповнення «Бог — творець», «Бог — заступник», «Бог — людина». Вагомою є індивідуально-поетична сфера «Бог — ліричний герой». Динамічністю характеризується авторське осмислення «Бог — зневіра», яке помітно посилюється в період еміграції. Наші спостереження дозволяють зробити висновок, що лінгвоменталітет О. Олеся персоналізує образ Бога як авторитетної постаті, що впливає на життя ліричного героя, всього українського народу і людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Всемирная энциклопедия : Философия* / [Главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. М. : АСТ ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.
2. *Єфремов С. О.* Історія українського письменства. К. : Феміда, 1995. 600 с.
3. *Ленська С.* Радість і журба Олександра Олеся : система уроків із вивчення творчості поета в 10 кл. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2002. № 2. С. 32–39.
4. *Неврий М.* Олександр Олесь. Життя і творчість / Асоціація українців Словаччини. К. : Дніпро, 1994. 173 с.
5. *Радишевський Р. П.* Журба і радість Олександра Олеся. *Олесь О. Твори : В 2 т. / Упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський.* К. : Дніпро, 1990. Т. 1. С. 5–47.
6. *Радишевський Р. П.* «Я молодість люблю». *Молодь України.* 1988. 4 грудня.
7. *Филипович П. П. О.* Олесь. *Филипович П. П. Літературно-критичні статі.* К. : Дніпро, 1991. С. 196–218.
8. *Цалапова О. М.* Казкові образи як втілення концепції ХХ — початку ХХ століття. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Сер. : Філологічні науки.* 2004. № 3 (березень). С. 105–112.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Олесь О. Твори : В 2 т. / Упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський. К. : Дніпро, 1990. Т. 1 : Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. С. 5–47.